

Uključivanje diplomskih atributa u kurikulum baziran na kompetencijama u okviru studija ekonomije

Prof.dr Refik Šećibović
Univerzitet Singidunum i
Edukativni centar za karijeru
Danijelova 22, Beograd
Tel: +387 33 628 381
refik@bos.rs

Dr Marijana Šećibović
Otvoreni univerzitet Apeiron
i Edukativni centar za
karijeru
Školska 23, Travnik
Tel: +387 33 628 381
marijanasecibovic@yahoo.com

Jasminka Marković,
dipl.politikolog
Edukativni centar za karijeru
Jelene Četković 8, Beograd
Tel: +381 11 33 40 654
jasminka.markovic@yahoo.com

Sažetak

Bolonjski proces je pokrenuo niz ozbiljnih turbulencija u okviru visokog obrazovanja u Evropi, pa je time zahvatio i visoko obrazovanje u Jugoistočnoj Evropi, tako da su mnogi univerziteti pokrenuli niz aktivnosti u reformisanju svojih studija. Uvedeni su novi oblici kurikuluma, koji se sve više baziraju ne samo na znanjima već i na veštinama i kompetencijama. Uvođenjem ovih instrumenata, pokrenuto je pitanje uvođenja novih instrumenata koji jačaju poziciju pojedinca na tržištu rada. Takvi oblici su diplomski atributi koji predstavljaju sintezu veština i specifičnih ekonomskih znanja i omogućavaju jačanje i same pozicije institucije koja daje određene diplome. Posebno se ističe uvođenje diplomskih atributa kroz kurikulum i formiranje posebnih novih oblika upravljanja (formiranjem kurikularnih timova) kurikulumom, a koje se sve više ogleda u mapiranju kurikuluma. Studije ekonomije izuzetno pogoduju upravo uvođenju ovih novih instrumenata, tako da treba očekivati da će ponovo ekonomski fakulteti u ovoj regiji biti predvodnici određenih oblika reformisanja.

Ključne reči: diplomski atributi, kurikulum, Bolonjski proces, kompetencije, studije ekonomije

Abstract

The Bologna process was launched a series of serious turbulence in the European higher education, and is thus spread and higher education in South-eastern Europe, so many universities initiated a series of activities in reforming their studies. New forms of curriculum are introduced, which are increasingly based not only on knowledge but also skills and competences. The introduction of these instruments started the question of introducing new instruments to strengthen the position of the individual in the labour market. Such forms are the graduate attributes that represent a synthesis of skills and specific economic knowledge, and allow strengthening of position of institution which gives certain degrees. Particularly important are introduction of graduate attributes through curriculum and formation of the new forms of curriculum management (the formation of curricular teams), which is increasingly reflected in curriculum mapping. Economy studies are very conducive to the introduction of these new instruments, so we should expect that economy faculties in the region would be leaders of such forms of reform.

Key words: graduate attributes, curriculum, Bologna process, competences, economics study

1. UVOD

Globalizacija je u punoj meri zahvatila visoko obrazovanje i u tom smislu procesi reformi su neizbežni i prisutni u čitavom svetu. Bolonjski proces je jedan od zahavata koji se odnosi na reformu visokog obrazovanja u Evropi. Upravo taj proces je iz temelja promenio organizaciju nastave na univerzitetima u Evropi. Ali pošto se radi o procesu, onda moramo obratiti pažnju na ono što predstavlja njegove prednosti i dobre stane, ali i slabosti.

Reforma u Evropi nesporno je ogroman zahvat u reformi obrazovanja i taj zahvat pored niza pozitivnih aktivnosti imao je svoje protivnike koji se veoma oštro suprostravljaju promeni dosadašnjeg humboltovskog sistema visokog obrazovanja. Jedan od najvećih kritičara bolonjskog procesa u Evropi je austrijski filozof Konrad Paul Liessman. On u svojoj knjizi „Teorija neobrazovanosti“ se posebno obračunava sa ovom reformom visokog obrazovanja kritikujući evropsku birokratiju kako se odnosi prema položaju univerziteta, njegovom statusu i kvalitetu.

Kritike Lismana nisu originalne, i delimično se zasnivaju na kritikama američkog sistema obrazovanja, iako ovaj austrijski filozof ističe neke stvari koje neosporno spadaju u probleme vezane za sam proces. Posebno što se radi o implementaciji reforme na velikom prostoru i sa različitim obrazovnim sistemima. „Namjera je jasna. Obvezujućim uvođenjem trogodišnjeg bakalaureata za sve predmete sveučilišta dobivaju zadat da primarno ostvare „protoznanstvenu profesionalnu izobrazbu“. To se čini osmišljenim za one zemlje koje ne poznaju diferencirani školski i strukovno-školski sustav. Za druge zemlje bakalaureat znači posve nepotrebno prestrukturiranje sveučilišnog krajolika. Hladnokrvno se likvidira smisao sveučilišta kao mjesta profesionalnog obrazovanja koje svoje preduvjete ima u jedinstvu istraživačkog rada i nastave. Posvemašnje uvođenje profesionalno orijentiranih kratkih studija promijenit će sliku sveučilišta znatnije od svih drugih reformi prije toga. Znanstveno-politički smisao bakalaureata koji se mnogim ministrima prosvjete čini toliko atraktivnim lako je uočljiv: skraćivanje vremena studiranja i porast stope akademski obrazovanih građana. Polemički rečeno: bakalaureat je okončanje studija za one koji prekinu studij“.¹

Lisman nije usamljen u svojim kritikama bolonjskog procesa, ali kritičare bolonjskog procesa treba podeliti u dve grupe. U one koji smatraju da je prethodni sistem bio bolji i one koji nisu zadovoljni tokom i brzinom ostvarivanja bolonjskog procesa, ali se slažu da se stari sistem morao menjati. Ono što treba posebno naglasiti je to da je bolonjski proces u velikoj meri, danas, ipak institucionalizovan i vezan za procese evropskih integracija. Kritičari globalizacije upravo tu vide strah od uvođenja tržišnih principa u visoko obrazovanje koji su vezani za evropske tokove. Međutim, u velikoj meri se ne slažu svi sa stavovima da je bolonjski proces jednak neoliberalnom konceptu visokog obrazovanja, što se može čuti u prethodnim kritikama.

Da bi se to moglo uporediti, mora se krenuti od pitanja razlike između neoliberalnog koncepta visokog obrazovanja i Bolonjskog procesa. Većina autora se slaže da su posledice neoliberalnog koncepta obrazovanja izuzetno velike i da odudaraju od razvojnih koncepata u obrazovanju. Zato finski autori (Rinne, Kivirauma i Simola²) koji izdvajaju dvanaest ključnih karakteristika neoliberalizma koje menjaju bit samog obrazovanja:

¹ Konrad Paul Liessman: Teorija neobrazovanosti, str. 91

² Više videti na <http://www.iro.hr/hr/javne-politike-visokog-obrazovanja/kolumna/o-neoliberalizmu/>

- Konzumerizam – roditelji i učenici u neoliberalnom pristupu obrazovanju su prije svega potrošači usluga
- Privatizacija – naglašava se značaj privatnog sektora obrazovanja, kako bi potrošači mogli slobodno birati gdje žele kupiti uslugu koju potražuju
- Komercijalizacija – uvodi se tržišna logika delovanja u obrazovne ustanove
- Menadžerstvo – obrazovne institucije se doživljavaju kao preduzeća kojima se treba upravljati na način na koji se upravlja preduzećima
- Natjecanje – podstiče se kompetitivnost između pojedinaca, institucija, razvijaju se marketinške tehnike za podizanje imidža institucije u tom takmičenju
- Deregulacija – oslabljivanje državnog upliva u obrazovne procese
- Diferencijacija – različiti sadržaji su u ponudi i o njima odlučuju pojedine institucije
- Evaluacija – kontinuirana evaluacija s ciljem povećanja profita
- Sankcionisanje – kažnjavaju se institucija koje ne postižu očekivane rezultate, a nagrađuju one koje postižu, npr. veća sredstva dodjeljuju se institucijama koje se procijene kao kvalitetne
- Uvođenje lump-sum finansiranja
- Privatna izdvajanja – povećava se osobno financiranje
- Smanjenje troškova i ušteda –eliminacija ekonomski neprofitabilnih sadržaja.³

Kada je u pitanju ovaj tip reforme koji se sprovodi u Evropi, Karin Doolan s pravom pravi razliku između bolonjskog procesa i neoliberalnog visokog obrazovanja i u tom smislu ističe sledeće: “Na primjer, u Londonskom priopćenju (2007) stoji kako su ciljevi sivokog obrazovanja: pripremanje studenata da budu aktivni građani u demokratskom društvu, osobni razvoj pojedinca, kreiranje i održavanje znanja, poticanje istraživanja i inovacija i priprema studenata za njihove buduće karijere. Jednako tako, u Praškom saopćenju (2001.) govori se o visokom obrazovanju kao javnom dobru i javnoj odgovornosti, I to se potvrđuje dalje u Berlinskom priopćenju (2003.). To naravno ne znači da se ne spominju riječi kao što ej “kompetitivnost”, doprinos svučilišta ekonomskom razvoju društva, ciljevi Bolonjskog procesa kao što je mobilnost na europskom tržištu rada, ali poruke dokumenat akompleksnije su do tvrdnje da je diskurs koji dominira dokumentima neoliberalni. Drugim riječima, treba biti oprezan kod etiketiranja Bolonjskog procesa kao neoliberalnog projekta. Točnije bi bilo etiketirati određene aspekte Bolonjskog procesa, kako je konstruiran u temeljnim svojim dokumentima, kao neoliberalne ili pak kritizirati njihovu primjenu. Dakle, Bolonjski proces je kompleksan amalgam različitih ideja i neki njegovi aspekti mogu služiti i kao kritika neoliberalizma. Ovo se posebno odnosi na tzv. socijalnu dimenziju Bolonjskog procesa koja je bitna za raspravu o neoliberalizmu i o školarinama⁴”.

Utica j na reformu obrazovanja, formalizovanu Bolonjskom deklaracijom 1999. godine, imali su i poslodavci. Njihov zahtev je bio da se na jedinstvenom evropskom tržištu školuju budući kandidati za posao na standardan način, tako da velike evropske kompanije primenjuju iste sisteme regrutovanja, selekcije i zapošljavanja u različitim zemljama. Takođe, njihov je zahtev bio da se i reforma nastavnih planova (curriculum) i programa (syllabus) sprovede u

³ Više videti na <http://www.iro.hr/hr/javne-politike-visokog-obrazovanja/kolumna/o-neoliberalizmu/>

⁴ Više videti na <http://www.iro.hr/hr/javne-politike-visokog-obrazovanja/kolumna/o-neoliberalizmu/> Karin Doolan: O neoliberalizmu, Bolonjskom procesu, njegovoj socijalnoj dimenziji i studentskim prosvjedima

pravcu veće primenljivosti. Od obrazovnog sistema se tražilo da tokom školovanja prenosi polaznicima ne samo akademska znanja, već i praktične veštine i da razvija njihove sposobnosti tokom školovanja, tako da oni od prvog dana zasnivanja radnog odnosa mogu da otpočnu sa obavljanjem nekih poslova.

2. DA LI BOLONJSKI PROCES MOŽE PRIHVATITI NOVE INSTRUMENTE U KURIKULUMU?

Bolonjski proces uvodi sistem za jednostavno tumačenje i upoređivanje zvanja, čime se postiže unapređenje prohodnosti za zapošljavanje. Ključni instrument za kreiranje sistema lako razumljivih i uporedivih zvanja je dodatak diplome, kojim se postiže mobilnost između visokoškolskih ustanova i osoba koje traže posao. Poslodavci imaju poseban interes za pribavljanje informacije koje pruža dodatak diplome jer se u njemu navode detaljne informacije o kvalifikaciji osobe kojoj je izdata.

Kvalifikacije, potvrde stečenih kompetencija, se razlikuju po stepenima i vrstama studija, kvalitetu, izlaznim rezultatima i profilima. Kako bi se postiglo adekvatno korišćenje kvalifikacija i kompetencija u Evropskom prostoru visokog obrazovanja i na Evropskom tržištu rada neophodno je da postoje opisi ciklusa studija, odnosno opisi kompetencija koje bi studenti trebalo da steknu u okviru svakog ciklusa studija. Svi elementi se rade komparativno tako da se mogu upoređivati na različite načine, po institucijama i sa poslodavcima. Komparaciju rade stručnjaci iz oblasti ekonomije (sa fakulteta) i edukacije i to prema programima studija pomenutih fakulteta.

Ključni ishodi kurikuluma ekonomskih fakulteta okrenuti prema studentima su:

- Ukrštanje fundamentalnih znanja i veština, s tim da stručni ciljevi budu određeni u našem sistemu i da se oni ostvaruju kroz dva elementa.
 - kroz praksu, kroz direktno kontaktiranje sa državnim i privrednim institucijama
 - kroz evaluacione predmete koji se nalaze na kraju studija. To je ono što je uzeto iz anglosaksonskog sistema kao primer istraživanja.
- Lični ciljevi koji se kod nas ostvaruju kroz kurikulum na bazi kompetencija i planiranje karijere za sve studente, pogotovo kroz samoostvarenje i period posle diplomiranja.

Veoma važan, a u isto vreme i najteži segment, kod izrade naših kurikuluma je **stepen fleksibilnosti**. To je ključna karakteristika procesa prilagođavanja daljem obrazovanju, visokom kvalitetu i zahtevima tržišta rada. Obrazovanje u prostorima jugoistočne Evrope je zasnovano još uvek na disciplinarnom kurikulumu kako to ističe Berit Karseth, objašnjavajući prethodni sistem visokog školstva⁵, što ometa građenje kurikuluma na bazi kompetencija.

Bolonjski proces se ostvaruje na kurikulumu koji je zasnovan na akumulaciji kredita i transferzibilnosti znanja. Ako se razvija takav kurikulum, onda se mora drugačije ophoditi prema instrumentima pomoću kojih se upravlja kurikulumom. A to znači, da se samo upravljanje studijama mora promeniti. Nije moguće samo sa jednim čovekom ili organom upravljati na nivou fakulteta, već je potrebno uvesti nove oblike upravljanja – tzv. Kurikularne timove.

⁵ Berit Karseth: Curriculum Restructuring in Higher Education: A New Pedagogic Regime, The Third Conference on Knowledge and Politics, University of Bergen, May 18-20. 2005.

Osnovna ideja kurikuluma ekonomskih fakulteta je zasnovana na usaglašavanju nekoliko važnih činjenica:

1. Akreditacioni standardi
2. Ostvarivanje kompetencija za tržište rada
3. Visok nivo kvaliteta
4. Atraktivnost programa koja će privući studente da upisuju ove studije.

Promene koje su se desile kada su u pitanju novi instrumenti u kurikulumu ekonomskim fakulteta po bolonjskom procesu, Berith Karseth u svojoj analizi jednostavno, ali vrlo sadržajno klasificira.

Disciplinarni kurikulum Pravac kretanja: proizvodnja samo znanja (kognitivna dimenzija)			
Strukture	Sadržaj	Pedagoške karakteristike	Ciljevi
Disciplinarna situacija u departmanima Subjekti ponude je u osnovi srednji i osnovni nivo	Disciplinarna znanja Istaknute saznanji sklad	Osnovni subjekt predavanja Vertikalni pedagoški odnosi	Sadržaj kao važan cilj Ideja struktura mastera zasnovana na metoda i argumentaciji

Berit Karseth⁶

Zatim na odvojenosti stručnog dela od naučnog

Strukovni kurikulumu Osnovni pravac: potrebni trening za servise, informisanje i proizvodnju			
Strukture	Sadržaj	Pedagoške karakteristike	Ciljevi
Ujedinjeni kumulativni programi Regulisanost nacionalnim osnovnim kurikulumom	Multidisciplinarna znanja Istaknuta je integracija teorije i prakse	U osnovi učenje, osnova predavanja Šegrtovanje Vertikalni pedagoški odnosi	Istaknuti strukovni ciljevi Srednji nivo su specifične veštine i prošireni repertoar znanja

Berit Karseth⁷

Akumulacija kredita i transferzibilni kurikulum Osnovni pravci: međunarodna mobilnost, zapošljivost, konkurentnost, i univerzalno učestvovanje (socijalna legitimnost)			
Strukture	Sadržaj	Pedagoške karakteristike	Ciljevi
Moduli Krediti	Multidisciplinarna znanja Tržišna relevantnost	U osnovi studentsko učenje Veza sa potošačkim odnosima	Osnovni ciljevi kompetence (nastavni ciljevi) Generičke transferzibilne veštine

⁶ Berit Karseth: Curriculum Restructuring in Higher Education: A New Pedagogic Regime, The Third Conference on Knowledge and Politics, University of Bergen, May 18-20. 2005, str. 4

⁷ Berit Karseth: Curriculum Restructuring in Higher Education: A New Pedagogic Regime, The Third Conference on Knowledge and Politics, University of Bergen, May 18-20. 2005, str 5

Zašto fakulteti u Jugoistočnoj Evropi imaju problema u uvođenju bolonjskog procesa, odnosno zašto ekonomski fakulteti zaostaju za implementacijom ovih zadataka? Ono što razlikuje kurikulume Jugoistočne Evrope je veliko odstupanje od onog što se može planirati u odnosu na ono što se može ostvariti, i to iz više razloga:

1. Tvrd sistem koji se kod nas razvija kada je u pitanju bolonjski proces.
2. Subjektivne mogućnosti (profesori, finansije, prostor)
3. Spremnost studenata da prihvate ovakav program
4. Odstupanje u klasičnom menjanju pravljanja univerzitetom, odnosno naročito kurikulumom.

Pitanje upravljanja samim procesom reforme u okviru jedne institucije je jedno od težih i nezavidnijih pitanja, jer većina stručnjaka smatra da je lakše projektovati na makro nego na mikro nivou. Zato u postavljanju ciljeva kurikuluma treba analizirati one elemente koji mogu biti izgrađeni kao značajni akademski i stručni ciljevi:

- o Usvajanje osnovnih vještina i fundamentalnih procesa u ekonomiji i intelektualni razvoj (znači vještine rešavanja problema, sposobnost korišćenja i procene znanja, govora, i prezentacije, komunikacije itd.)
- o Uspostavljanje stručnih ciljeva koji se zasnivaju na opcijama u karijeri što se najviše odnosi na modularni sistem i sistem izbornosti
- o Uspostavljanje društvenih ciljeva i
- o Uspostavljanje ličnih ciljeva (kreativnost, izražavanje i samoostvarenje)

3. ZNAČAJ KLJUČNIH KOMPETENCIJA ZA DIPLOMSKE ATRIBUTE

Mnogi analitičari i teoretičari obrazovanja, ali i zapošljavanja bavili su se analizama novog shvatanja kompetencije i postavili niz teorijskih pristupa. Ipak, na osnovu analize francuske, engleske, nemačke i američke literature u okviru razvoja Evropskog okvira kvalifikacija izdvojena je nova definicija kompetencije, prema kojoj se kompetencija definiše **kao kombinacija znanja, vještina i stavova/sposobnosti u pojedinačnoj situaciji**. Ulaženje u proces formiranja kompetencija zasnivao se na definisanju rezultata obrazovnog procesa, ali i mogućnosti kritičkog preispitivanja razvoja znanja i vještina naših studenata, prema mišljenjima naših partnera odnosno poslodavaca. Ubacivanje novih pogleda na bolonjski proces je upravo isticanje individualnog razvoja studenata i njihovog povezivanja sa institucijom i njenim ciljevima. Važnu ulogu u tom procesu imaju ključne kompetencije. ***Ključne kompetencije predstavljaju transferzibilni, multifunkcionalni paket znanja, vještina i sposobnosti koje su potrebne pojedincu da bi ostvario lično ispunjenje, razvoj, profesionalnu mobilnost i zapošljavanje.*** Ključne kompetencije pojedinac stiče na kraju stručnog obrazovanja i osposobljavanja i predstavljaju osnovu za njegovo doživotno učenje.

Ovakva definicija posebno naglašava transferzibilnost i adaptivnost ključne kompetencije u mnogim situacijama i kontekstima. Multifunkcionalnost znači da se postignute ključne kompetencije mogu koristiti za dostizanje različitih profesionalnih zadataka i predstavljaju

⁸ Berit Karseth: Curriculum Restructuring in Higher Education: A New Pedagogic Regime, The Third Conference on Knowledge and Politics, University of Bergen, May 18-20. 2005, str 6

mogućnost za lično ispunjenje u životu, radu i učenju svakog pojedinca. U ovom kontekstu, postizanje ključnih kompetencija omogućava ostvarivanje tri osnovna zadatka bitna za svakog pojedinca ali i društva u celini:

- Lično ispunjenje i profesionalni razvoj (kulturni kapital): ostvarenje profesionalnih ciljeva i ličnih želja vezanih za kontinuirano učenje;
- Aktivno građanstvo (socijalni kapital): stvaranje mogućnosti svakome da kao aktivan građanin učestvuje u razvoju društva;
- Zapošljavanje (ljudski kapital): sposobnost svakog pojedinca da postigne i ostvari posao na tržištu rada.

Koncept ključnih kompetencija direktno otvara pitanje tradicionalnog razumevanja, šta treba da se uči na fakultetu i kako treba da se realizuje nastava. Tradicionalno, škole, fakulteti i druge obrazovne institucije su obrazovale pojedince za poslove u preduzećima i kompanijama, gde su oni imali relativno stabilne poslove. Danas, obrazovanje treba da pripremi pojedince ne samo da bi uspešno vodili svoje firme već i da postanu inovativni i "preduzimljivi" unutar kompanija u kojima su zaposleni. Poslodavci traže pojedince koji su sposobni da komuniciraju sa kompanijama u različitim delovima sveta što znači da im je potrebna komunikacija na stranim jezicima, zatim pojedince koji će moći da koriste kompjutersku tehniku, i znaju da rešavaju probleme. Zato su ključne kompetencije ono što pojedinac stiče na kraju obrazovanja i ono što on prepoznaje kao osnovni element. Međutim, sistem ključnih kompetencija u Evropi ne daje određene odgovore kada je u pitanju kurikularni okvir i njegova transformacija prema spoljnim zahtevima. Tu se sada nameće kao jedan od ključnih okvira i pitanje novih mernih instrumenata koji su vezani za kurikulum. To su pre svega **diplomski atributi** i mapiranje kurikuluma.

3.1. Uloga diplomskih atributa u razvoj kurikuluma ekonomskih fakulteta

Diplomski atributi predstavljaju novi instrument u uključivanju veština u proces obrazovanja i povezanošću sa tržištem rada. Razvoj diplomskih atributa je u stvari praćenje razvoja i adaptacija ključnih kompetencija unutar stručnog sektora. Pristup diplomskim atributima je dvostruk tako da je i to bio razlog zašto su evropski reformatori sa rezervom prišli ovom problemu. "Prema Muru (2004), možemo pričati o dva posebna pravca, tzv. generalistima i specifistima". Generalisti su prvi došli do izražaja 1970. i verovali su da diplomski atributi su suštinski generički, i da ih, stoga, treba odvojiti od konkretnog sadržaja, odnosno da bi trebali biti samostalan deo koji se uči nezavisno jer mogu biti primenjeni na svaku od nauka ili naučnih disciplina. Kao vodeći zagovornik generalističkog pristupa, Enis (1997) tvrdi da je npr. atribut kritičkog mišljenja univerzalan, tako da može da se uči samostalno, kao skup kognitivnih procesa koji se može primeniti na bilo koji kontekst. Nasuprot tome, specifisti tvrde da diplomski atributi, kao što je sposobnost da kritički misle, ne mogu se odvajati od svojih disciplinarnih konteksta jer je znanje to koje se nalazi u osnovi svega".⁹

Diplomski atributi se ugrađuju upravo da bi dali posebnu dimenziju određenoj instituciji. Najpre, diplomski atributi se mogu tretirati kao ključni ciljevi u visokom obrazovanju, jer je to

⁹ Sara Hammer, Cassandra Star, Wendy Green: Facing up to the challenge: why is it so hard to develop graduate attributes? St. 5

vrednovanje veština, ličnih osobenosti koje se uključuju u nastavne discipline, s tim da se postigne konsenzus između dve krajnosti:

1. generičkih veština i specijalističkih znanja i
2. istraživačkih tehnika.

Barrie s pravom ukazuje da se ovde ne može ići u sistem krajnosti, jer globalno društvo zahteva od stručnjaka i istraživača, sasvim drugačije ponašanje nego što je to bilo pre 50 godina, on mora da komunicira, odlučuje, ali i timski rešava nagomilane probleme. S druge strane, uključivanje diplomskih atributa u kurikulum, predstavlja i njihovu kritičku ulogu prema studentskoj evaluaciji u nastavi, i na taj način ima određene refleksije prema svim aktivnostima osiguranja kvaliteta. Zato se u Australiji išlo ka sistemskom osiguranju kvaliteta što je uključivalo i diplomske attribute. To se, naročito, odnosilo na kurikulum. Iako osiguranje kvaliteta ocenjuje sadašnje stanje, prožimajući na univerzitetima sve aktivnosti od nastave, učenja do istraživačkih aktivnosti, oblici upravljanja tim procesima, do sada su imali samo većeg značaja na anglosaksonskim univerzitetima. Zato će prihvatanje i uključivanje diplomskih atributa unutar kurikuluma, i sigurno izazvati nove otpore kod pojedinih nastavnika, jer će zahtevati nove oblike merenja, ali sa druge strane, omogućiće nastavnicima da kvalitet njihovog rada ne zavisi samo od evaluacije, niti od paušalnog procenjivanja.

U Australiji, da bi savladali ovaj problem univerziteti su morali da naprave i novu terminologiju koja uključuje diplomske attribute. Ali ta terminologija je omogućila jače povezivanje individualnih (studentskih) ciljeva, sa institucionalnim, ali i formiranje kvalitetnog pristupa spoljnim zahtevima.

Barrie zato ističe da postoji 5 klastera individualnih diplomskih atributa:

- Personalna i intelektualna autonomija;
- Istraživanja i traganja;
- Etičko, socijalno i profesionalno razumevanje;
- Komunikacija;
- Informatička pismenost.

U kurikularnom smislu, individualni koncept diplomskih atributa se uključuje u kurikulum, a u slučaju ekonomskih fakulteta povezuje se i sa njihovim specifičnim profesionalnim ciljevima. Upravo taj spoj generičkih veština i kvaliteta sa profesionalnim i istraživačkim tehnikama treba rezultirati skupom ključnih kompetencija, koje se povezuju sa individualnim diplomskim atributima, dajući im kurikularni, odnosno institucionalni pečat.

U tom smislu pojavljuju se sledeći prikazi:

Tabela 1. Generički atributi diplomaca¹⁰

¹⁰ Izvor: Simon Berrie: A conceptual framework for the teaching and learning of generic graduate attributesstr.445

Kako se razvijaju generički atributi diplomaca			Referentni deo (šta se podrazumeva pod strukturom)	
			Dodatno	Integrisano
Strukturalni deo (interna i eksterna horizontalna struktura)	Fokus na nastavnicima i nastavi	Nije deo ni jednog kurikuluma	1. "POPRAVNI" deo: Obično nije deo univerzitetskog predavanja	
		Sekundarni kurikulum	2. "PIDRUŽENI" deo : Generički atributi se uče kao diskretan podskup nastave u univerzitetkim kursovima	
		Disciplinarni sadržaj u kurikulumu		3.NASTAVNI SADRŽAJ: Generički atributi se uče u kontekstu predavanja iz određenih naučnih disciplina
		Disciplinarni proces u kurikulumu		4. NASTAVNI PROCES: Generički atributi na način kako se uče i znanja iz određenih naučnih disciplina
	Fokus na učenicima i procesima učenja	Iskustvo stečeno kroz različite kurseve i obuke		5. ANGAŽOVANJE: Generički atributi se uče kroz studentsko angažovanje tokom različitih kurseva i obuka
		Iskustvo stečeno na univerzitetu		6. UČEŠĆE: Generički atributi se uče kroz celokupno iskustvo stečeno tokom univerzitetskog školovanja

Tabela 2. Nastavni ciljevi i diplomski atributi¹¹

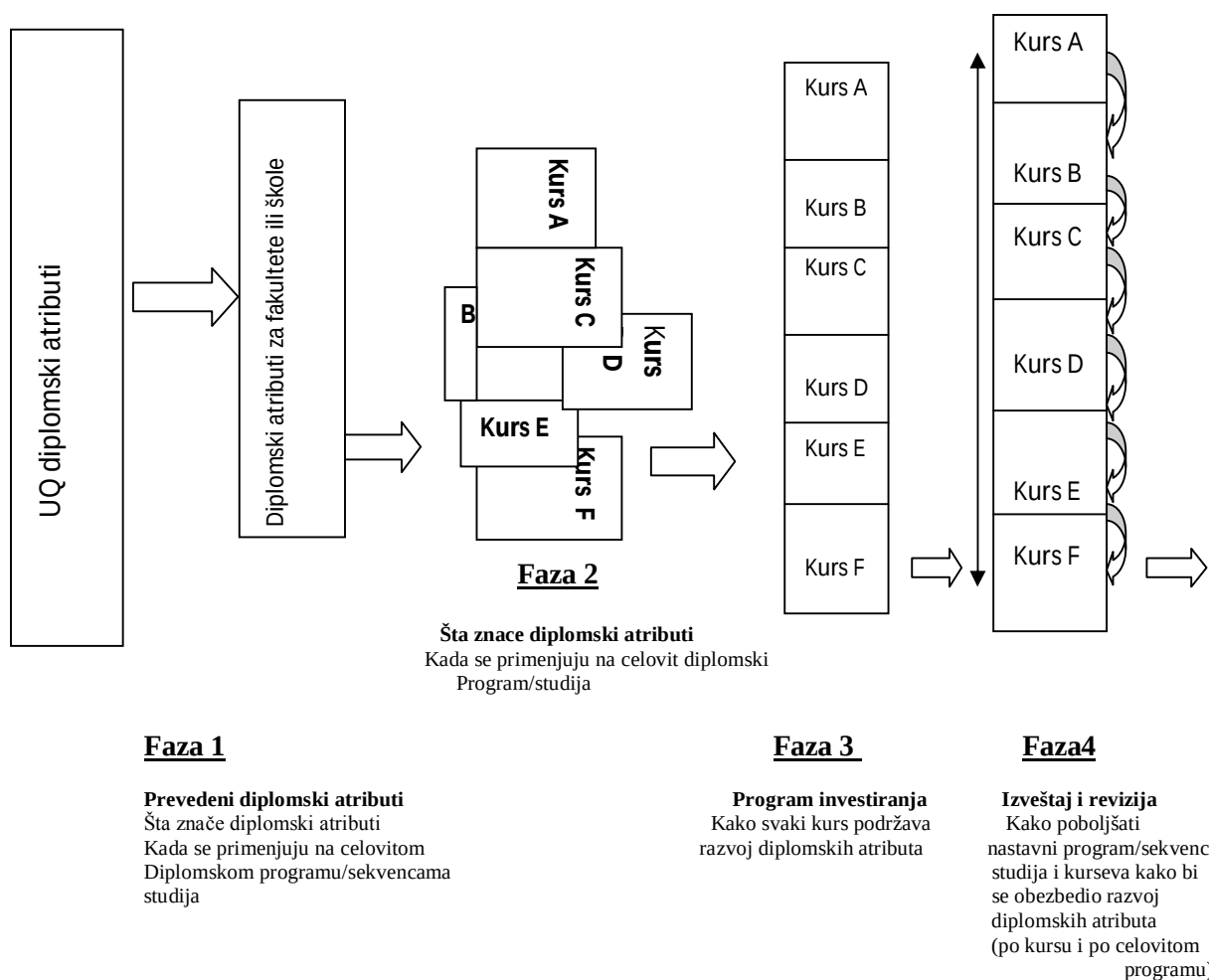
Nastavni ciljevi	Diplomski atributi
1. Biti otvoren za nove načine razmišljanja i ceniti značaj intelektualne radoznalosti kao osnove za kontinuirano učenje.	Lična i intelektualna autonomija Diplomirani studenti će moći da rade nezavisno i održivo, na način koji podrazumeva otvorenost, radoznalost i želju da se susretne novim izazovima.
2. Pokazati posvećenost celoživotnom učenju kroz neprekidno razmišljanje o ličnim i profesionalnim iskustvima, kao i kroz samovrednovanje i samopoboljšanja.	
3. Pokazati spremnost da se odgovori za nove izazove i postavljene rokove.	
4. Pokazati sposobnost za samostalni rad, uključujući i sposobnost za planiranje i postizanje ciljeva.	
5. Pokazati posvećenost postizanju široke vizije koja ima za cilj da se uspostavi ravnoteža ličnih, intelektualnih, emocionalnih, fizičkih i socijalnih potreba.	
6. Identifikovati, definisati i analizirati probleme i preporučiti kreativnih rešenja koja se mogu primeniti u stvarnom životu .	Istraživanje i ispitivanje Diplomirani studenti će moći da

¹¹Izvor: Arlene Harvey and Patty Kamvounias: Bridging the implementation gap: a teacher-as-learner approach to teaching and learning policy, str. 36

7. Primeniti ekonomske, političke, pravne, komercijalne i poslovnih teorije i koncepte na situacije u praksi	stvaraju nove načine razumevanja znanja kroz procese istraživanja i ispitivanja.
8. Kritički proceniti osnovne teorije, koncepte, pretpostavke, ograničenja i argumente u disciplinarnim i interdisciplinarnim oblastima studija.	
9. Razviti odgovarajuće preporuke i predložiti adekvatna rešenja nakon što se kritički procene argumenti i teorije.	
10. Stremiti unapređivanju znanja kroz istraživanje.	
11. Pokazati duboko poštovanje za druge i delovati sa integritetom u svim aspektima ličnog i profesionalnog života, i doprinosti celokupnom društvu.	Etičko, socijalno i profesionalno razumevanje Diplomirani studenti će se držati ličnih vrednosti i uverenja u skladu sa svojom ulogom i delovaće kao odgovorni članovi lokalnih, nacionalnih, međunarodnih i profesionalnih zajednica.
12. Pokazati sposobnost bavljenja etičkim i drugim sličnim problemima u poslovanju, državnom i socijalnom kontekst, a sve u skladu na lični i profesionalni život.	
13. Pokazati uvažavanje složene i dinamične prirode profesionalnog posla.	
14. Biti u stanju raditi sa ljudima iz različitih sredina i težiti uključivanju. Posedovati otvorenost i integritet.	
15. Pokazati sposobnost da učestvuju u širokom spektru složenih promena društvenog, političkog i ekonomskog života.	Komunikacija Diplomirani studenti će prepoznati vrednost kvalitetne komunikacije kao sredstva za vođenja pregovora, razumevanja, interakcije sa drugima, i za unapređivanje sopstvenog učenja.
16. Ceniti komunikaciju kao sredstvo za kvalitetno učenje.	
17. Moći pregovarati i stvarati zajedničko razumevanje kroz interakciju sa ljudima iz različitih sredina i prema svima se odnositi sa poštovanjem.	
18. Samouvereno i koherentno komunicirati, usmeno i pismeno, u skladu sa profesionalnim standardima u glavnim oblasti studija.	
19. Pokazati vođstvo inspirišući druge u ličnom, profesionalnom i globalnom kontekstu.	Informaciona pismenost Diplomirani studenti će moći da efikasno koriste informacije u bez obzira na konteksta u kome se informacije koriste.
20. Efikasno koristiti tehnologiju u primanju i prosleđivanju informacija relevantnih za praksu u glavnim oblasti studija.	
21. Sprovoditi istraživanje koristeći arhive, biblioteke, internet i druge izvore informacija.	
22. Primenjivati principe i metode za prikupljanje i analiziranje podataka/informacija relevantnih za glavne oblasti studija.	
23. Koristiti tehnologije za efikasno prikupljanje informacija iz pismenih, usmenih i elektronskih izvora.	
24. Efikasno i efektivno upravljati, analizirati, proceniti i koristiti informacije.	
25. Ceniti ekonomske, pravne, socijalne, etičke i kulturne norme u prikupljanju i korišćenju informacija.	

Proces za mapiranje i uključivanje diplomskih atributa unutar programa i kurseva¹²

¹² Izvor: Debra Bath, Calvin Smith, Sarah Stein and Richard Swann: Beyond and embedding graduate attributes: bringing together quality assurance and action learning to create a validated and living curriculum, str. 319

Slika1.

3.2. Sidnejski univerzitet i njegovo shvatanje diplomskih atributa

Tipičan primer “korišćenja” diplomskih atributa je Univerzitet u Sidneju koji je pokrenuo i sprovodi inicijativu pod nazivom „Diplomci sidnejskog univerziteta“. Ta inicijativa obuhvata više nivoa pristupa za implementaciju i obuhvata rad različitih grupa unutar i izvan univerziteta. Univerzitet razvija tzv. „jedinice osnovnih veština“ studija i uvodna studentska iskustva kao podršku studentima na početku svog puta ka razvoju diplomskih atributa. Neke od ovih „uvodnih jedinica“ studija se nude kao deo diplome, neke su moduli studija ugrađena u prvoj godini, a neke su ponuđeni kao kroz-kurikularno iskustvo u učenju. Takođe, studentska znanja koja se stiču tokom studija određenih naučnih disciplina se eksplicitno dopunjuju diplomskim atributima. Sidnejski univerzitet insistira na pomoći osoblju i studentima u strukturiranju i

prilagođavanju nastave, učenja i ocenjivanja tokom predavanja ili savlađivanja kurseva, i pomaže im da se fokusiraju na razvoj diplomskih atributa fakulteta ili disciplina.

Postoje neki od atributa diplomaca sidnejskog univerziteta koji se ne uče tokom konkretnih semestara, ali su ih studenti stekli tokom vremena, kroz angažovanje u različitim studentskim aktivnostima i kroz iskustvo univerzitetskog života. Univerzitet nastoji da obezbedi studentima iskustva pripadanja akademskoj zajednici i izloženost univerzitetskoj kulturi, kao i mogućnosti učestvovanja u vannastavnim aktivnostima kako bi se stekli i negovali spomenuti atributi.

4. ZAKLJUČAK

Samo univerzitetsko obrazovanje prolazi kroz promene¹³, a ovo će, neosporno, dovesti do dodatnih organizacionih promena koje će se ogledati u formiranju:

- Univerzitetskih kurikularnih timova sa idejom uvođenja novih instrumenata u kurikulum i praćenja primene inovacija u ekonomskom obrazovanju.
- Prorijentacije karijer centara i na centra koji prate i diplomatske osobenosti studenata
- Formiranje strategija ishoda i ciljeva univerziteta i ekonomskih fakulteta

Ovo karakteristike će usloviti i nekoliko vrlo bitnih novih instrumenata koji će se uvoditi u radu sa studentima. Diplomski atributi i mapiranje kurikuluma mogu biti izuzetno interesantni za razvoj modernog ekonomskog obrazovanja. U svojoj biti oba instrumenta naslanjaju se na razvoj kurikuluma na bazi kompetencija i to im je u ovom trenutku veoma jaka i dobra osnova za dalji razvoj na našim prostorima.

LITERATURA

Literatura:

¹³ „Visoko obrazovanje je dalo dovoljno dokaza za svoju održivost tokom vekova i pokazalo sposobnost menjanja i prilagođavanja u cilju podsticanja promena i napretka u društvu.

Zahvaljujući obimu i tempu promena, društvo postaje sve više zasnovano na znanju, tako da učenje i istraživanja sada postaju i deluju kao osnovne komponente kulturog, društveno-ekonomskog i za okruženje održivog razvoja pojedinaca, zajednica i naroda.

Stoga, visoko obrazovanje je i samo suočeno sa velikim izazovima i mora nastaviti da se suočava sa i prihvata većinu radikalnih promena. Mora da preduzima, veće nego ikada, krupne korake u procesima obnove tako da naše društvo, koje trenutno prolazi kroz duboku krizu vrednosti, može da prevaziđe puko ekonomsko razmatranje i inkorporira dublje dimenzije moralnosti i duhovnosti "(UNESCO-a.)

- [1] Simon C. Barrie (August 2007): „A conceptual framework for the teaching and learning of generic graduate attributes“, *Studies in Higher Education*, Vol. 32, No. 4, , pp.439-458,
- [2] Will Robley, Sue Whittle and Deborah Murdoch-Eaton (November 2005): „Mapping generic skills curricula: outcomes and discussion“, *Journal of Further and Higher Education*, Vol. 29, No. 4, pp.321-330,
- [3] Glenda Crosling, Ron Edwards and Bill Schroder (May 2008): „Internationalizing the curriculum: the implementation experience in a Faculty of Business and Economics“, *Journal of Higher Education Policy and Management*, Vol. 30, No. 2, , 107-121,
- [4] Arlene Harvey and Patty Kamvounias (March 2008): „Bridging the implementation gap: a teacher-as-learner approach to teaching and learning policy“, *Higher Education Research & Development*, Vol. 27, No. 1, . 31-41,
- [5]Debra Bath, Calvin Smith, Sarah Stein and Richard Swann (August 2004).: „Beyond mapping and embedding graduate attributes: bringing together quality assurance and action learning to create a validated and living curriculum“, *Higher Education Research & Development*, Vol. 23, No. 3,
- [6]Konrad Lisman(2008): *Teorija neobrazovanja, Zablude društva znanja*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk,
- [7] Refik Šećibović(2009).: „Razvoj kurikuluma na bazi kompetencija – primer FEFA“, okrugli sto „*Ekonomsko obrazovanje u Srbiji*“, Beograd, FEFA,
- [8] Prof. dr Goran Pitić, prof. dr Refik Šećibović, doc. dr Iskra Maksimović (2008): „Razvoj novog kurikuluma u visokom obrazovanju u Srbiji i formiranje fleksibilnih profila za tržište rada“, u zborniku „*Miločerski ekonomski forum 2008*“, pod nazivom „*Tranzicija i posle u regionu nekadašnje Jugoslavije*“, Miločer
- [9] Dr Sara Hammer, Dr Casandra Star, Dr Wendy Green (Feb. 2009) „Facing up to the challenge: why is it so hard to develop graduate attributes“; *Higher Education Research and Development*, Vol. 28 Issue 1, p17-29,
- [10] Allan Jenkins (2009): *Research-Teaching Linkages: enhancing graduate attributes*, The Quality Assurance Agency for Higher Education, [dostpno na www.enhancementthemes.ac.uk]